

УДК 94:329.78-057.875(477)“19”
МУРАВСЬКИЙ О.І.

СТУДЕНТСТВО УКРАЇНИ ЗА ДЕМОКРАТИЧНЕ ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ НАПРИКІНЦІ 80-х – ПОЧАТКУ 90-х років ХХ ст.

Досліджуються студентські виступи кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття в УРСР з вимогами реформування Збройних Сил СРСР, демілітаризації та деідеологізації навчального процесу.

Ключові слова: деідеологізація, демілітаризація, бойкоти військових кафедр, студентські та молодіжні організації.

The author of the article investigates the students protest of the end of 1980 and the beginning of the 1990 the XX cent. in the USSR with the demands to reform the Military Forces of the USSR deideologization and demilitarization of the teaching process.

Key words: deideologization, demilitarization, the boycott of the army departments, youth and students organizations.

Проголошення М.С. Горбачовим політики “гласності” та “перебудови” в СРСР викликало значну активізацію у молодіжному середовищі. Керівництву держави потрібна була підтримка молоді для здійснення запланованих реформ. Однак повільне вирішення соціально-побутових проблем, ігнорування владою недоліків у системі освіти змушувало молодь, і особливо студентство, шукати ефективних методів боротьби, які допомогли б вирішити наболілі проблеми. Війна в Афганістані, де тільки з УРСР кожен добу гинув один і отримували поранення два військовослужбовці, на перший план висунула проблеми якості військової підготовки у вузах, можливості відстрочки від служби в армії для студентів денної форми навчання вищих навчальних закладів.

Студентські акції протесту кінця 80-х – початку 90-х років були спрямовані на здійснення реформ у Збройних силах СРСР, демілітаризації та деідеологізації навчального процесу умовно можна поділити на два періоди. Перший (квітень 1985 р. – квітень 1989 р.)

Муравський Олег Іванович, аспірант, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України, м. Львів.

характеризувався наростанням кризових явищ у вищій школі, початком відкритого протистояння студентів і адміністрації вузів. Основна вимога страйкуючих – звільнення студентів стаціо-нару вузів УРСР від військової служби. Протягом другого періоду (квітень 1989 р. – серпень 1991 р.) відбувається прискорена політизація студентства, організаційне оформлення студентських організацій. На перший план виходять проблеми демілітаризації та деідеологізації навчального процесу, проходження військової служби громадянами УРСР у межах своєї республіки.

Першими поставили питання про потребу військової підготовки у вищих навчальних закладах студенти трьох сибірських міст – Новокузнецька, Новосибірська і Томська. Створений студентами цих міст Координаційний комітет висунув вимогу перед адміністраціями вузів замінити щотижневі заняття з військової підготовки щодо збільшення на місяць тривалості військових зборів. Згодом аналогічні виступи студентів відбулися у більш ніж вісімдесяти містах СРСР [1; 3]. Основна їх вимога – відміна призову студентів в армію і внесення змін у програми військової підготовки у вузах. Найбільш поширеними формами боротьби були пікети, збирання підписів, бойкоти військових кафедр.

В УРСР вимоги російських студентів активно підтримувало створене навесні 1988 р. на фізичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Шевченка студентське об'єднання “Громада”. Товариство створювалося за активної підтримки Української Гельсінкської Групи (УГГ), Українського культурологічного клубу (УКК), українознавчого клубу “Спадщина”. Громадівці виступили ініціаторами бойкоту кафедри військової підготовки Київського університету, а в жовтні 1988 р. висунули ряд вимог до учасників пленуму ЦК КПУ, де поряд із вимогами економічного суверенітету для УРСР, усунення В. Щербицького з посади першого секретаря ЦК КПУ, закріплення державного статусу української мови чи не вперше серед опозиційних громадсько-політичних об'єднань УРСР поставили вимогу формування українських військових з'єднань. Однак в умовах цькування адміністрацією вузу

на початку 1989 р. “Громада”, не досягнувши успіху у своїх вимогах, фактично припинила існування.

Результатом студентських виступів став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1989 р. “Про внесення змін в закон СРСР “Про всезагальну військову повинність”. Якщо раніше відповідно до закону “всі чоловіки – громадяни СРСР, незалежно від походження, соціального і майнового положення, расової і національної приналежності, освіти, мови та відношення до релігії, роду та характеру занять, місця проживання зобов’язані проходити дійсну військову службу в лавах Збройних Сил СРСР” [8, 2], то згідно з доповненням студенти всіх денних вищих навчальних закладів отримували відстрочку від призову. Для студентів, які проходили військову підготовку на військових кафедрах, і тих, які навчались у середніх спеціальних навчальних закладах за програмою підготовки офіцерів запасу, відстрочка для отримання вищої освіти була рівноцінна звільненню від проходження військової служби взагалі [9, 1]. Доповнення до закону СРСР “Про всезагальну військову повинність” не поширювалося на студентів, які були до 1 січня 1989 р. призвані в армію чи на флот [13, 1].

Указані доповнення не всі прийняли з ентузіазмом. Особливе невдоволення висловлювали кадрові військові, які посилювались на порушення принципу соціальної справедливості (один буде служити в армії, інший – ні, тільки тому, що перший тракторист, а другий майбутній інженер), підкреслювали, що в умовах дефіциту призовників виникне необхідність призвати на службу майже всю молодь із села і працюючу молодь міст, що обов’язково відіб’ється на продовольчій ситуації і зрештою матиме негативні соціальні наслідки [8, 2]. Проте їх побоювання були безпідставними, оскільки з’їзд народних депутатів СРСР ухвалив рішення поряд із зменшенням фінансування Збройних сил (із 77,3 млрд. рублів у 1989 р. до 70,9 млрд. – у 1990 р.) [3] скоротити чисельність армії з 4 млн. 258 тис. чол. до 3 млн. 760 тис. [17, 11]. З іншого боку, в умовах, коли 800 тисяч випускників вузів СРСР займали посади, які не вимагали вищої освіти [5], план будівництва

студентських гуртожитків на 1987–1988 рр. був виконаний на 41% [14], бракувало 30% навчальних приміщень, а видатки з держбюджету на освіту не зростали в СРСР із 1950 р. і становили 6,2% [2], подальше ігнорування владою студентських вимог загрожувало їй масштабними студентськими заворушеннями, наслідки яких були б непередбачувані.

Кінець 1989–1990-ті роки пройшли під знаком студентських виступів із вимогою деідеологізації та демілітаризації навчального процесу, все поширенішою ставала думка про проходження військової служби громадянами УРСР у межах своєї республіки. Небезпечні для влади тенденції особливо посилились з початком утворення в УРСР багатопартійної системи, адже більшість політичних партій національного спрямування мали у своїй структурі молодіжні формування, кістяк яких становили студенти.

Найбільш впливовими і чисельними були молодіжні організації при Українській християнсько-демократичній партії (“Пласт”), Українській національній партії (“Січ”), Українській республіканській партії (Спілка незалежної української молоді (СНУМ) [11, 45–48]. Якщо старше покоління шукало способів порозуміння з владою стосовно військового питання, то молодь виступала з рішучими вимогами реформування армії. Так, у програмному документі СНУМ – “Основних принципах” декларувалось, що “СНУМ” виступає за демілітаризацію України, ліквідацію обов’язкового військового призову молоді і утворення української вільнонайманої армії в розумних межах оборонних потреб” [7, 468]. “Пласт” і “Січ” сприяли національно-патріотичному вихованню молоді, організували спеціальні напівмілітарні табори.

Великого значення військовому питанню надавали новостворені студентські організації. 25 травня 1989 р. у Львові в приміщенні обкому комсомолу відбулася установча конференція Студентського Братства, на якій були прийняті статут, програма та звернення до студентів України. У своїй роботі товариство намагалось “прискіпливо, до найменших дрібниць проаналізувати навчальний процес, починаючи з читання лекцій і

закінчуючи про-ходженням практики, виявити на цьому шляху все, що не створює належних умов для реалізації особистості” [6]. Вже влітку 1989 р. осередки Студентського Братства діяли практично в усіх вузах Львова.

У вересні 1989 р. у Києві було створено ініціативний комітет щодо організації Української студентської спілки (УСС). Тоді ж київський осередок УСС поширив відозву з програмними засадами майбутньої організації. Стосовно навчального процесу УСС вимагала: добровільного відвідування військових кафедр, ліквідації викладання марксистсько-ленінської філософії, атеїзму, автономності та екстериторіальності вузів тощо. На установчому з’їзді УСС 8–9 грудня 1989 р. програмна декларація була прийнята. Наприкінці 1989 р. – на початку 1990 р. УСС і Студентське Братство провели ряд акцій, кінцевою метою яких була деідеологізація та демілітаризація навчального процесу: 20 грудня 1989 р. члени УСС провели зустріч із представником Міністерства вищої та середньо-спеціальної освіти УРСР; 5 січня 1990 р. студенти геологічного факультету Київського державного університету провели страйк з метою відміни заліку з “радянського права”; розпочався збір підписів щодо задоволення своїх вимог. Так, тільки Студентське Братство Львова збило 1,5 тисячі підписів.

Проте найбільш резонансним і масовим студентським страйком першої половини 1990 р. стала “акція студентського єднання”, організована УСС 20–21 лютого. Вимоги студентів залишилися практично без змін: скасувати обов’язкове вивчення марксистсько-ленінських дисциплін, прийняти демо-кратичні статuti навчальних закладів, забезпечити справжню добровільність навчання на військовій кафедрі цивільної оборони, ліквідувати перші відділи (КДБ) та інші вимоги [16, 168–169]. Страйк завершився масовими арештами студентів.

Проявляла активність і СНУМ. Тісно співпрацюючи з Українською Гельсінкською Спілкою, товариство активно виступало за порушення екстериторіального принципу комплектування армії, регулярно здійснювала пікети військкоматів, відстоювала ідею перетворення армії у професійну. Тільки за період з серпня 1989 р. по

травень 1990 р. СНУМ провела 27 масових акцій, більшість з яких були несанкціонованими. В них взяли участь 64 тис. осіб [12, 55]. 6 квітня 1990 р. у м. Долина (Івано-Франківська область) відбулась зустріч представників Київської, Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської організацій СНУМ з метою вироблення концепції їхньої подальшої діяльності. На ній висували радикальні пропозиції: закликати військовослужбовців-українців повернутись і відбувати військову повинність на території УРСР, переховувати та захищати дезертирів з армії. Пропонували також агітувати серед учнів випускних класів не поповнювати лави Збройних Сил СРСР.

На міжрегіональній зустрічі представників СНУМу 21 квітня 1990 р. у Львові було прийнято рішення вимагати законодавчого закріплення проходження військової служби громадян УРСР тільки на території республіки, а київський осередок Спілки взяв участь в установчих зборах Громадського комітету по захисту молоді від примусової служби за межами республіки.

На початок 1990 р. припадають і перші спроби створення організацій, які відстоювали ідею створення українських військових з'єднань. Так, 7 лютого 1990 р. у Львові представники неформальних громадсько-політичних об'єднань утворили комітет "Створення українських Збройних сил". Однією з перших акцій комітету стало пікетування обласного військового комісаріату. Основними гаслами демонстрантів були – "Ми не бажаємо служити в окупаційній армії!", "В російську армію не підем!". Висувалися вимоги проходження військової служби жителями Львова та області тільки в межах України, припинення проходження військової служби у межах Львова та області жителів інших республік, розпочати поступову українізацію армії [4].

Ставало зрозуміло, що вирішення студентських проблем неможливе без політичних змін. Саме тому в студентському середовищі визріває ідея масштабної політичної акції, що повинна була б розв'язати низку нагальних проблем, в тому числі й вирішення питання проходження служби громадянами України в межах

своєї республіки. Акція увійшла в історію під назвою “Студентська революція на граніті” 2–17 жовтня 1990 р. Її організаторами виступили дві найбільш потужні студентські організації того часу – Українська студентська спілка та Студентське Братство.

Ще напередодні студентського голодування в Києві Студентське Братство провело у Львові мітинг, на якому ознайомило учасників зі своїми вимогами до керівництва республіки. Крім політичних вимог, пропонувалося: вивести всі політичні організації за межі навчальних закладів, скасувати перші та другі відділи у вузах, перевести всі нефахові дисципліни на факультативну основу [10]. Виконання цих вимог сприяло б деідеологізації навчального процесу.

2 жовтня 1990 р. студенти розпочали політичне голодування на площі Жовтневої революції у Києві. Подія викликала великий резонанс не тільки в СРСР, а й в цілому світі. Світова громадськість уважно спостерігала за розвитком подій, небезпідставно побоюючись силового розв’язання конфлікту. Студентські вимоги (припинення повноважень Верховної Ради УРСР і призначення нових виборів; прийняття закону про націоналізацію майна КПУ та ЛКСМУ; недопущення підписання нового союзного договору; проходження військової служби юнаками тільки в межах УРСР; відставка Голови Ради Міністрів УРСР В. Масола) підтримувала більшість населення республіки. Загалом, за даними Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, із 510 тис. студентів стаціонару вузів республіки в акції непокори взяли участь майже 100 тис. студентів [15].

Під тиском громадської думки, яка була явно на боці студентів, Верховна Рада була змушена створити тимчасову комісію для розгляду вимог голодуючих студентів. Розроблений комісією документ з урахуванням усіх вимог голодуючих студентів 17 жовтня більшістю голосів було схвалено. Щодо військової служби, то в документі зокрема вказувалося, що “Проходження строкової військової служби громадян України поза межами республіки тільки за добровільною згодою громадянина. З цією метою до 31 грудня 1990 р.

прийняти закон про проходження строкової військової служби громадян України на території республіки, закон про альтернативну військову службу” [16, 187–188]. 18 жовтня студенти припинили акцію непокори, не підозрюючи, що з їхніх вимог буде виконана лише одна – відставка Голови Ради Міністрів В. Масола.

Таким чином, страйки, бойкоти занять, несанкціоновані мітинги стали звичним явищем у вищій школі, починаючи з другої половини 80-х років. Студентські вимоги поступово еволюціонували від вузькопрофесійних до політичних загальнодержавного значення. Проте, якщо деякі проблеми, пов’язані з деідеологізацією та демілітаризацією навчального процесу, вдалося вирішити, то спроба тиску на владу з метою реформування збройних сил зазнала невдачі.

1. *Алексеев В.* Студентський рух: перші кроки // *Ленінська молодь.* – 1989. – 14 листопада.

2. *Ахметов Р.* Новая программа развития высшего образования в стране // *Львовская Правда.* – 1989. – 16 сентября.

3. *Ахромеев С.* О советских военных расходах в 1990 г. // *Красная звезда.* – 1989. – 6 октября.

4. *Богдановский В.* Теперь – митинг у военкомата // *Красная Звезда.* – 1990. – 21 февраля.

5. *Бусол О.* Захистить студента братство? // *Молодь України.* – 1989. – 14 листопада.

6. *Іванишин М., Кузан О.* Про наші завдання // *Братство.* – 1989. – № 1.

7. *Камінський А.* На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні. – Мюнхен, 1990. – 624 с.

8. *Кривошеев Г.* О всеобщей воинской службе // *Красная Звезда.* – 1989. – 31 августа.

9. Кто получит отсрочку от призыва? // *Красная Звезда.* – 1989. – 31 марта.

10. *Кушнір Б.* Не лише про стипендії // *Молодь України.* – 1990. – 27 вересня.

11. *Литвин В.* Громадсько-політичні формування на Україні: становлення, тенденції розвитку // *Під прапором ленінізму.* – 1990. – 23 грудня.

12. *Литвин В.* Молодіжні громадсько-політичні організації // *Політика і час.* – 1991. – № 3.

13. *Макушин Р.* Как будет проходить призыв? // *Красная Звезда.* – 1989. – 11 апреля.

14. Социально-экономические и общественно-политические проблемы студенчества и задачи комитета комсомола по их решению // Комсомольское знамя. – 1990. – 21 февраля.

15. *Тараненко В.* Переможців не судять // Літературна Україна. – 1990. – 17 жовтня.

16. Українська студентська спілка в боротьбі за незалежність України // Тисяча років української суспільно-політичної думки: В 9 тт. – Т. 9. – К., 2001. – С. 166–195.

17. *Язов Д.* Оборонное строительство: новые подходы. – М., 1989. – 63 с.

Надійшла до редколегії 28.01.2007 р.